

8. Rabeneck, A., Sheppard, D., & Town, P. (1973). Housing Flexibility? Architectural Design, 43, 698-727 p.
9. Siddharth Inani Flexibility concept in design and construction for domestic transformation / Siddharth Inani, Ashok Kumar // 7th International Conference on Innovation in Architecture, Engineering & Construction, Sao Paulo, 2012. – 8 p.
10. Acharya, L. Flexible architecture for the dynamic societies. Reflection on a Journey from the 20th Century into the Future / Larissa Acharya // Master's thesis in Art History Faculty of Humanities, Social Sciences and Education University of Tromsø, 2013. – 94 p.
11. Habraken, N. J. (2008). Design For Flexibility. Building Research & Information, 36 (3), 290-296 p.
12. Гагарина Е. С. Архитектурные эксперименты в контексте интерактивности и информационных технологий / Е. С. Гагарина // МАРХИ. – М : АМІТ, 2015. – № 4 (33). – 9 с.
13. Кудаева Е. А. Динамичность и интерактивность как характерные черты современной архитектуры / Е. А. Кудаева // МАРХИ. – М : АМІТ, 2015. – № 2 (31). – 14 с.
14. Пюрвеев Д. От кочевой до мобильной архитектуры / Пюрвеев Д., Майдар Д. // Стройиздат. – М., 1980.
15. Мкртчян С. В. Адаптивность как системное свойство среды проживания / Мкртчян С. В. // Вестник ОГУ. – Оренбург, 2014. – № 5. – С. 79–84. – Режим доступа: <http://vestnik.osu.ru/2014/5/15.pdf>

УДК 72.01

Чобітько О. М.

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦЕРКВИ РІЗДВА БОГОРОДИЦІ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОЇ ЛАВРИ

Постановка проблеми.

В умовах зростання зацікавленості української спільноти своїм минулим, своєю історією, своїми пам'ятками тема популяризації в наукових, науково-популярних та популярних виданнях перлин української архітектури, в тому числі доби бароко, видається необхідною. Водночас проблема полягає в тому, що набагато менше публікацій висвітлюють проблеми аварійного стану багатьох пам'яток і необхідності негайного проведення реставраційних робіт. На жаль, в умовах економічної кризи реставраційна галузь в Україні переживає важкі часи, тоді як без вироблення комплексної програми збереження перлин нашої архітектури ми ризикуємо втратити їх найближчим часом, і наші діти будуть милуватись на них тільки на світлинах в книгах та журналах. Отже, основна проблема полягає в тому, аби об'єктивно інформувати громадськість про проблеми реставрації пам'яток, а не лише описувати їх історію і захоплюватись унікальною архітектурою.

Мета статті полягає в тому, аби привернути увагу до однієї з перлин української архітектури доби бароко – церкви Різдва Богородиці на Дальніх печерх і висвітлити ті аспекти історії і сучасного стану пам'ятки, які невідомі широкому загалу. Це не лише сприятиме поглибленню історико-архітектурних знань, а й приверне увагу до нагальних проблем, можливо, заохотить сучасних меценатів увічнити своє ім'я реставрацією шедевру української архітектури.

Виклад основного матеріалу.

Церква Різдва Богородиці розташовується на території Дальньопечерного пагорба. Вона відіграє роль домінанти в панорамі правого берега Дніпра та є композиційним центром архітектурного ансамблю на території Дальніх печер Києво-Печерської лаври. Храм розташований на невеликому пагорбі, північний схил якого у 1769-1771 рр. було укріплено підпірною стіною з відкритою аркадою-галереєю. З північного боку територія, прилегла до церкви, обмежена Галереєю біля церкви

АРХІТЕКТУРА

Різдва, південним фасадом пам'ятка виходить на монастирський цвинтар, огорожений монастирськими мурами.

Історія церкви Різдва Богородиці невіддільна від історії ансамблю Дальніх печер, який займає територію найдавнішого «ветхого» монастиря, первісна побудова якого почала складатися ще з середини XI ст. над первісним печерним монастирем. Першу дерев'яну «церковицю малу» поставив над печерою перший ігумен монастиря Варлаам. Іншу - на цьому ж місці, більшу, але також дерев'яну спорудив близько 1062 р. св. Феодосій. Обидві церкви були присвячені Успінню Богородиці. За ігуменства Феодосія неподалік виникли також дерев'яні наземні келії.

Існує гіпотеза, що вже у давньоруський час дерев'яний храм на Дальніх печерах було замінено мурованим. Про це можливо свідчать окремі блоки мурування з плинфи, якими подекуди укріплені стіни Дальніх печер [6].

Після побудови Успенського собору храм Успіня Богородиці на Дальніх печерах став відігравати роль кладовищенського – у ньому відбувалося відспівування померлих ченців. Про пізніші перебудови цього храму нічого не відомо до першої половини XVII ст. На цей час він вже мав посвяту на честь Різдва Богородиці.

За Афанасієм Кальнофойським дерев'яну церкву на місці попередніх було споруджено 1635 р. в типовому для тогочасних українських дерев'яних церков стилі. На плані 1638 р. церква зображена триверхою, оточеною опасанням. Малюнок А. Ван Вестерфельда (1651) зображує церкву хрещатою, з п'ятьма верхами. З малюнку А. Ван Вестерфельда видно, що церква Різдва була оточена щільним кільцем дерев'яної забудови і практично такою ж ми бачимо її і на плані полковника І. Ушакова (1695) [3].

Муровану церкву Різдва на Дальніх печерах збудовано 1696 р. за часів архімандрита Мелетія (Вуяхевича) коштом київського полковника Костянтина Мокиєвського. Це був період, коли будівлі Лаври фінансувалися переважно самим гетьманом І. С. Мазепою та козацькою старшиною.

Ім'я майстра, який зводив церкву, невідоме, проте він безумовно був талановитим фахівцем. Дослідники відзначають, що церква Різдва Богородиці унікальна за композицією і є справжнім шедевром української архітектури XVII ст.

Церква Різдва Богородиці - невелика за розміром (21x16,8 м), в основу її планово-просторової організації покладено звичайний тридільний триверхий храм, який на сході завершується напівкруглою вівтарною апсидою. Водночас майстер ускладнив його архітектурні форми, додавши обабіч наві чотири наріжні каплиці з глухими ліхтариками й маківками.

Рис.1 Історичне фото листівка поч. XX ст. [4]

Рис.2 Фото 1980-ті роки [5]

Пізніше всі прибудови також були увінчані банями з ліхтарями й маківками. Таким чином, храм став семиверхим – до тридільного тривершого обсягу прилягали чотири кутові прибудови у вигляді каплиць, завершених банями. Саме такою - семиверхою - церква зображена на гравюрі Л.Тарасовича 1701 р. Отже, розповсюджена у свій час в літературі думка, що згадані прибудови датуються 1767 роком, є помилковою [9].

У 1914 році Лавра планувала провести чергове «оновлення» церкви, в зв'язку з чим Імператорська археологічна комісія надіслала Духовному собору листа, у якому зазначалося, що церква «(...) характеризується хорошого зодчества, поэтому перспективное расширение её первыми пристройками не может быть дозволено. Наоборот, очень желательно убрать пристройки, сделаны е в 1880 г. Иконостас этой церкви должен остаться нетронутым» [7].

Зараз церква Різдва Богородиці є храмом Духовної академії та семінарії.

Навколо церкви на Рождественському бастионі, що прикривав територію Дальніх печер, розташоване елітне кладовище, на якому, зокрема, поховані учасники Вітчизняної війни 1812 р. – генерал Паїсій Кайсаров (ад'ютант М. І. Кутузова), фельдмаршал Ф. Остен-Сакен та генерал А. Красовський, учасники російсько-турецької війни 1877-1778 рр. генерали М. та С. Леонови, відомий дипломат адмірал Є. Путятін з родиною, С. Аксакова – дочка відомого письменника та ін. [1].

Церква Різдва Богородиці вирішена в архітектурних формах українського гранчастого бароко. За своєю об'ємно-просторовою композицією це тридільний, триверхий храм з чотирма камерами-каплицями обабіч нави та притвору. Завершується храм сьома грушовидними банями (рис. 1, 2); три з яких розташовані по осі схід-захід, інші – над наріжними каплицями. Декоративне оздоблення фасадів – це складного профілю вінчаючий карниз, розкріпований над наріжними лопатками стін, «вухасті» лиштви (наличники) вікон, профільовані лиштви (наличники) порталів. Матеріал декору – це цегла, покрита вапняним тиньком. На жаль, досі немає матеріалів, які б стосувались дослідження фундаменту церкви Різдва Богородиці. Церква змурована з цегли на вапняному розчині з вкрапленням буту, потинькована та побілена, товщина стін центрального нави становить 1,60 м, стіни апсиди – 80 см, товщина стін бокових віктарів -120-80 см. Перемички над прорізами в стінах аркові, перекриття – хрестові цегляні склепіння, бані увінчані

маківками, поставленими на світлові ліхтарики. Система кружал бань і декоративних маківок виготовлені з дерева. Покрівля даху і бань зроблена з листової міді, покрівля пофарбована в смарагдово-зелений колір, а поверхня покрівель бань, барабані, маківок і хрестів позолочена сульфатним золотом.

На час складання акту технічного стану від 14.03.16 № 13/59-П.16, загальний технічний стан будівлі оцінювався як задовільний.

Окремо варто сказати про історичні джерела, які повідомляють про реставрацію церкви протягом різних періодів. Зокрема, у північно-західній прибудові зберігся напис про капітальну реставрацію церкви, закінчену у вересні 1752 р., під час якої її дах було вкрито білим залізом, а верхи позолочено. «...Обновилася ця церква всередині й зовні поправкою, іконостасом, іконами, ризницею, верхи позолотою, дахом білим залізом, малюванням, дзвін новий великий, перехід між печерами, заново келіями новими та іншими будовами 1752 р. в місяці вересні закінчилося» [8]. Біля запису вміщено зображення герба фундатора храму полковника К. Мокієвського. Тоді ж було оновлено іконостас та настінний живопис.

На церкві Різдва Богородиці негативно позначилося будівництво оборонних валів під час будівництва навкруги Києво-Печерської лаври фортечних споруд та особливо встановлення на них артилерії, адже згідно діючої практики ділянки гласису перед бастионами та валом фортеці мали бути заздалегідь пристріляні. 1758 р. внаслідок такого артилерійського вогню з гармати, встановленої на Різдвяному бастионі постраждала церква Різдва Богородиці на Дальніх печерах Києво-Печерської лаври – «від жорстокої [з] гармат пальби... багато повилітало скла», у зв'язку з чим було прийнято рішення тут «надалі гарматної стрільби не слід чинити» [7]. Гармати з Різдвяного бастиону було знято, але незабаром знову встановлено, і знову від при-

стрілочного артилерійського вогню постраждала церква Різдва, після чого гармати було знову знято.

1784 р. в церкві було встановлено новий іконостас, який мав унікальні карбовані срібні царські врата роботи майстра Григорія Чижевського. Вага царських врат була 2 пуди, на позолоту було витрачено 66 червінців. Ці царські врата як видатний витвір мистецтва XVIII ст. тепер зберігаються в Лос-Анжелеському музеї мистецтв. [5]

У 1894 р. за проектом В. Ніколаєва у западинах між кутовими каплицями були споруджені притвори, які було розібрано під час проведення реставраційних робіт в 1968-1970 рр. Під час ревізії монастирських будівель на початку XX ст. з'ясувалося, що церква перебуває в занедбаному стані і було визнано неможливим у такому стані її проводити церковні відправи. В 1914 р. Духовний собор вирішив закрити церкву на ремонт, але роботи затяглися й так і не були закінчені.

Окрему увагу слід приділити настінному живопису в інтер'єрі, адже він є невід'ємною ознакою церков доби бароко. Монументальні розписи розміщені на стінах, арках і куполах, відомо, що вже на початку XVIII ст. інтер'єр церкви було прикрашено стінописом.

Відомостей про первісний розпис храмового інтер'єру не збереглося. Є згадки, що живописні роботи в храмі здійснювалися 1752 р. В 1818 р. був проведений ремонт церкви, який здійснив майстер А. Волков, стіни церкви були заново розписані київським художником Іваном Квятковським у стилі академізму. Окремі фрагменти цього розпису збереглися до нашого часу, але у значно пошкодженому вигляді.

У 1965-1970 рр. пам'ятка була повністю відреставрована. Проект було розроблено архітектором І.Макушенко. При цьому було розібрано притвори кінця XIX ст., внаслідок реставраційних робіт було відкрито чудовий портал головного фасаду, а також бокові двері та кілька люкарн у прибудовах. Було реставровано й розпис інтер'єру, але наприкінці 1980-х рр. церкву було цілком заново розписано

сучасними художниками у «давньоруському» стилі [3].

В церкві розміщено наступний живопис:

Вівтарна частина:

Перший ярус (зліва-направо): Архидиякон Стефан, Цар слави – Ісус Христос, Святителі-складачі літургій: Григорій Богослов, Іоан Златоуст, Василій Великий, Іаков – перший єпископ Іерусалимський, Преподобний єпископ Симон Суздальський.

Другий ярус: композиція «Тайна вечеря», що складається з двох частин, між якими зображено двох херувимів.

В бані: Композиція Божа Матір, Архангел Михаїл, Архангел Гавриїл, під композицією напис старослов'янською мовою: «О тебе радується, благодатная, всякая тварь, ангельский собор и человеческий род». Над композицією напис «Свят, свят. Свят Господь Саваоф, исполне небо и земля славы своей».

Іконостас:

Перший ярус (зліва направо): Архангел Гавриїл, Божа Матір, Спаситель, архангел Михаїл. В ніші праворуч – преподобний Кукша одеський з мощами.

Царські врата: євангелісти Іоан, Матфей, Лука, Марк, архангел Гавриїл, композиція Благовіщення Пресвятої Богородиці.

Другий ярус (зліва направо): Преподобний Феодосій Печерський, святитель Василій Великий, святий апостол Петро, Божа Матір, Спаситель, Іоан Предтеча, святий апостол Павло, святитель Іоан Златоуст, преподобний Антоній Печерський.

Арка перед вівтарем: Шість зображень в колах (зліва – направо): Преподобний Нестор літописець, святий Іоан Предтеча, праотець Авраам, преподобний Варлаам Печерський, свята праведниця Єлизавета, преподобний Антоній Анатолій.

Над аркою перед вівтарем: композиція «Божа Матір з немовлям в оточенні святих».

Паруси: по чотирьох кутах зображено: святих євангелістів Іоана з орлом, Матфея з ангелом, Луку з тільцем, Марка із левом.

Підкупольна частина: Ісус Христос з книгою в руках та в оточенні серафимів.

На сторінках книги напис: «Придите ко мне вси труждающиеся и обременные и аз упокою вы».

Північна стіна:

Перший ярус (зліва – направо): Свята великомучениця Варвара (під нею ікона Божої Матері Озерянської), святі праведні Іоаким та Анна, Свята пророчиця Анна.

Другий ярус: Різдво Пресвятої Богородиці, святий преподобний Антоній Печерський.

Третій ярус: Божа Матір в оточенні апостолів.

Південна стіна:

Перший ярус (зліва – направо): Святий Симеон Богоприімець, Благовіщення Пресвятої Богородиці, святий Микола Чудотворець.

Другий ярус: Святий преподобний Феодосій Печерський

Третій ярус: Зішесття Святого Духа на апостолів (п'ятидесятниця. День Святої Трійці).

Західна стіна: (знизу вгору по арці): Святий мученик і цілитель Пантелеймон, цар Давид, свята Маріам, пророк Малахія.

Композиція над аркою: Успіння Пресвятої Богородиці

В арці: бачення сну Заковом, Мойсей і купина неопалима, Успіння преп. Феодосія.

На хорах: по центру – Покрова; під нею – святий Микола первозванний; зліва – собор преподобних ченців, спочиваючих в Дальніх печерах; справа – собор преподобних ченців, спочиваючих в Ближніх печерах [3].

Над входними дверима: напис: «Пресвятая Богородица спаси нас»

Висновки

Аналіз історичних джерел, містобудівного положення, архітектурних особливостей храму доводить, що церква Різдва Богородиці є невід'ємною і важливою частиною архітектурного ансамблю Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника.

Пам'ятка зберегла свою форму та матеріально-технічну структуру, відповідає критерію автентичності. Вона справила значний вплив на розвиток культури, мистецтва України та безпосередньо

пов'язана з історичними подіями, віруваннями, життям і діяльністю видатних людей. Дослідження об'ємно-просторової композиції, декору, настінних розписів свідчить про те, що церква є одним з кращих зразків українського гранчастого бароко і має всі ознаки цього стилю. Церква Різдва Богородиці в розпланувально-просторовому і стильовому рішенні є унікальним зразком монастирської архітектури другої половини XVIII століття.

Враховуючи автентичність загального об'єму пам'ятки, її планувальної структури, наявність об'єктів мистецтва, предметом охорони пам'ятки є її розпланувально-просторова композиція, архітектурна форма, конструкції, матеріально-технічна структура та загальне архітектурне вирішення, іконостас.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Берлинський М. Ф. Історія міста Києва / М. Ф. Берлинський. – К.: Наук. думка, 1991. – С.130;
2. Болховітінов Євгеній, митрополит. Вибрані праці з історії Києва / Євгеній Болховітінов; упоряд., вступ. ст. та дод. Т. Ананьєвої. – К.: Либідь: Іса, 1995. – С.297. – (Пам'ятки історичної думки України);
3. Говденко М., Корнеєва В. Києво-Печерська лавра: варіації на тему реставрації // З історії української реставрації / За ред. В.Тимофієнка, упоряд. В.Отченашко, А.Антонюк. – К.: Українознавство, 1996. – С.22.
4. Киев на почтовой открытке конца XIX – начала XX века: Фотоальбом. – К.: Изд. Ашот Арутюнян, 2005. – С. 102, 110, 111;
5. Киево-Печерский государственный историко-культурный заповедник: Краткий путеводитель. – К., 1971. – С. 97-98;
6. Кілессо С. К. Києво-Печерська лавра / С. К. Кілессо. – К.: Техніка, 2003. – С.152-155;
7. Описание Киевопечерской Лавры с присовокуплением разных грамот и выписок, объясняющих оное, также планов Лавры и обеих пещер. Изд. 1-е. – К.: Печатано в Тип. Киевопечерской лавры, 1826. – С.198;
8. Описи Київського намісництва 70 – 80 років XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / АН УРСР, Археогр. Комісія та ін.; упоряд.: Г. В. Болотова та ін. – К.:

- Наук. думка, 1989. – С.187;
9. Сіткарьова О. В. Архітектурний ансамбль
Києво-Печерської Лаври та її історичного

оточення за доби гетьмана І. С. Мазепи /
О. В. Сіткарьова. – К.: Довіра, 2005. –
С.140-141.

УДК 72.01

Дёмина Г. А.

Харьковский национальный университет строительства и архитектуры

ЭВОЛЮЦИЯ ВЗГЛЯДОВ НА ФОРМИРОВАНИЕ РЕСТАВРАЦИОННОЙ ТЕОРИИ И ОТНОШЕНИЕ К АРХИТЕКТУРНОМУ НАСЛЕДИЮ КОНЦА XIX- НАЧАЛА XX вв.

Постановка проблемы: На современном этапе развития реставрационной практики основной проблемой является формирование реставрационной теории, где реставрация - это не только восстановление художественных особенностей здания, но и выявление исторических наслоений, имеющих самостоятельную и художественную ценность. Для этого необходима систематизация профессиональных подходов к выбору средств и методов восстановления архитектурных объектов с целью определения оптимальной тактики реставрации.

С начала XIX века в разных странах предпринимаются попытки восстановления средневековых сооружений. Эти работы рассматриваются как начальный этап формирования реставрационной деятельности, поскольку впервые при восстановлении средневековых построек была признана их историческая ценность, как условие поддержания художественных качеств архитектурного памятника. К середине XIX века в связи с накоплением опыта восстановления средневековых сооружений, возник целый ряд проблем, требующих целенаправленного изучения памятников с целью выявления возможных и допустимых перестроек, отношения к поздним историческим наслоениям, выяснения причин разрушений и обоснования решений, принимаемых в процессе реставрации. Предварительное изучение памятника по образцам, полученным на основе копирования объектов средневековой архитектуры привело впоследствии к становлению метода «реставрации по аналогиям» и к формированию принципов

стилистической реставрации. Основным методом «стилистов» в реставрации архитектурных памятников было целостное восстановление объекта в определенном историческом стиле. Такой реставрационный прием неизменно обезличивал памятник, превращая архитектурное произведение в типичное и шаблонное [1].

Впервые общественный интерес к памятникам средневековья возник в середине XVIII – первой половине XIX вв. в период романтизма. В Англии это проявилось в художественной литературе, поэзии, живописи (поэмы Оссиана, полотна Гойи, Прюдона, Ж.-Л. Давида). Писатель Хорас Уолпол в своих «Анекдотах об английской живописи» 1762-1771 гг. посвятил главу средневековым архитекторам и даже построил в своем поместье Струубери Хилл «Готический замок». Тогда же в знаменитых английских пейзажных парках помещают готические «руины» – предвестники романтизма в архитектуре. Средневековье стало для романтизма тем же, что и античность для возрождения. Но далеко не сразу появилось осознание необходимости охраны памятников средневековья. Большое значение в сохранении памятников средневековья имела деятельность писателей Луи Вите (1830-1834) и Проспера Мериме (1834-1852), которые были в эти годы генеральными инспекторами исторических памятников. Их деятельность была направлена не только на учет и изучение, но и охрану памятников. Первые попытки восстановления исторических зданий свидетельствуют о признании исторической и художественной ценности средневековых сооружений,

НАУКОВИЙ ВІСНИК БУДІВНИЦТВ